

Tomasz Matuszak

Źródła do dziejów oświaty w zasobie Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim

---

Piotrkowskie Zeszyty Historyczne 13, 239-261

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Tomasz Matuszak

(Instytut Historii UJK, Filia w Piotrkowie Trybunalskim,
Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim)

Źródła do dziejów oświaty w zasobie Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim¹

Tradycje archiwalne Piotrkowa sięgają swoimi korzeniami XIV w., kiedy to przy urzędzie starosty utworzone zostało archiwum grodzkie. Obok niego, od 1578 r., funkcjonowało w mieście archiwum Trybunału Koronnego, w którym gromadzone były akta spraw sądowych prowadzonych przez ten organ. Archiwa te funkcjonowały aż do schyłku I Rzeczypospolitej, tj. do 1793 r. Kolejne instytucje tego typu zostały utworzone w Piotrkowie dopiero w XIX w. Już w 1828 r. rozpoczęło działalność Archiwum Akt Dawnych, którego zasób w 1836 i 1882 r. został, w celu jego zabezpieczenia, przewieziony do Warszawy i włączony do zasobu Archiwum Głównego Królestwa Polskiego (obecnie Archiwum Główne Akt Dawnych). Niestety około siedmiu tysięcy woluminów, które tam się znalazły, uległo niemal całkowitemu zniszczeniu w 1944 r.² W mieście działało także archiwum miejskie, a od 1867 r., kiedy to Piotrków został stolicą guberni piotrkowskiej, także archiwum Rządu Gubernialnego Piotrkowskiego. W momencie wybuchu pierwszej wojny światowej, część akt wytwo-

---

¹ Prezentowany artykuł powstał w ramach prowadzonych przez autora badań nad źródłami do dziejów piotrkowskiej oświaty, których pokłosiem jest publikacja zwarta. Zob.: A. Felchner, J. Majchrzyk-Mikuła, T. Matuszak, A. Piasta, *Z dziejów piotrkowskiej oświaty (od czasów Księstwa Warszawskiego do wybuchu II wojny światowej). Wybór dokumentów z zasobu Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim*, Piotrków Trybunalski 2011.

² A. Wolff, *Akta partykularne przedrozbiorowe Archiwum Głównego 1381–1835*, [w:] *Straty bibliotek i archiwów warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych*, t. I, AGAD, Warszawa 1957, s. 203 i 215; idem, *Księgi Trybunału Koronnego 1578–1794*, [w:] *Straty...*, s. 130.

rzonych przez instytucje i urzędy zaborcze ewakuowano w głąb Rosji, a reszta została w Piotrkowie. W okresie okupacji austriackiej archiwalia wytworzone przez Rosjan pozostawały właściwie bez należytej opieki³. Dopiero starania tworzących się od podstaw władz polskich, zmierzających m.in. do stworzenia sieci archiwów państwowych, zmieniły los archiwaliów, które często stanowiły przedmiot handlu, jako opakowania produktów żywnościowych.

W maju 1918 r. przybył do Piotrkowa dr Wincenty Franciszek Łopaciński, który dokonał rozpoznania miejsc przechowywania dokumentów. Sporządził ich spis i zabezpieczył je, wnosząc jednocześnie do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego potrzebę utworzenia w Piotrkowie archiwum państwowego. Już w styczniu 1919 r. archiwum podjęło działalność, o czym informowała notatka prasowa zamieszczona w „Dzienniku Narodowym” nr 8 z 11 stycznia 1919 r.⁴ Pierwszym dyrektorem piotrkowskiego archiwum został Wacław Gizbert Studnicki, późniejszy dyrektor Archiwum Państwowego w Wilnie. W pierwszych miesiącach swojej pracy zdołał on rozpoznać i zabezpieczyć znaczną część akt, stanowiących wytwór urzędów i instytucji władz zaborczych i okupacyjnych, w tym placówek oświatowych. Studnicki często wyjeżdżał także do innych miast, w tym: Łodzi, Kalisza, Sieradza i Częstochowy, wykonując tam analogiczną pracę. Kolejnym dyrektorem piotrkowskiego archiwum został znany historyk, polityk, nauczyciel i samorządowiec dr Adam Feliks Próchnik. Podstawowym problemem archiwum był brak własnej siedziby. Zlokalizowano je w trzech budynkach wynajmowanych od osób prywatnych. Brak siedziby, jak i szczupła obsada kadrowa archiwum (trzy osoby) powodowały liczne

---

³ Więcej na temat losów piotrkowskich archiwaliów w okresie pierwszej wojny światowej zob.: T. Matuszak, *Archiwalia piotrkowskie w czasie I wojny światowej*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2005–2006, t. 7–8, s. 195–203.

⁴ Rok 1919 za datę powstania Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim (dalej: APPT) przyjęli oprócz autora w swoich publikacjach poświęconych dziejom tej placówki również: Ryszard Kotewicz, Ryszard Szwed i Krzysztof Łapiński. Zob.: R. Szwed, *Sześćdziesiąt lat Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim*, „Rocznik Łódzki” 1982, t. 32, s. 253–273; R. Kotewicz, *Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim (1919–1989)*, „Archeion” 1993, t. 91, s. 61–73; K. Łapiński, *Początki Archiwum Państwowego w Piotrkowie*, „Archiwum i Badania nad Dziejami Regionu” 1999, z. 2, s. 43–49; T. Matuszak, *Zarys dziejów Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim*, „Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей ВДУ імені Лесі Українки”, Луцьк 2002, з. 7, s. 147–154.

problemy związane z jego funkcjonowaniem. Aż do 1921 r. trwało gromadzenie zasobu. Dopiero w późniejszym okresie można było przystąpić do prac porządkowych poszczególnych zespołów archiwalnych. W latach 1919–1926 do archiwum zostało przejętych siedemnaście dużych zespołów, a zasób liczył 2096 metrów bieżących (dalej: mb.) akt. W 1928 r. Adam Próchnik został wybrany posłem na Sejm Rzeczypospolitej z ramienia Polskiej Partii Socjalistycznej. W tym czasie w ramach kontraktu obowiązki dyrektora pełnił Józef Rawita-Raciborski, kierownik Archiwum Akt Dawnych miasta Łodzi. We wrześniu 1930 r. Adam Próchnik został przeniesiony służbowo do archiwum w Poznaniu. Wówczas obowiązki kierownika archiwum objął zatrudniony w 1925 r. Ignacy Świątkowski⁵.

W 1939 r. Archiwum Państwowe w Piotrkowie znalazło swoją siedzibę w gmachu Sądu Okręgowego przy ul. Toruńskiej 4, gdzie mieści się do dnia dzisiejszego. Po wybuchu drugiej wojny światowej, archiwum było zajęte przez oddział Wehrmachtu, a placówka działalność wznowiła dopiero po dziesięciu miesiącach, tj. 15 lipca 1940 r. Niemieckim kierownikiem archiwum został dr Hans Branig, a jego polskim odpowiednikiem dr Jan Warężak. W czasie wojny władzą zwierzchnią był Urząd Archiwalny (Archivamt) w Radomiu. W tym okresie z zasobu archiwum piotrkowskiego Niemcy wywieźli do archiwów w Poznaniu i Katowicach 24.661 jednostek archiwalnych (dalej: j.a.) Zniszczeniu uległo także około 80% kartotek i skorowidzów oraz 50% sprzętu i wyposażenia. Okres wojny to również straty w zasobie kadrowym archiwum. Ignacy Świątkowski za działalność przeciwko okupantowi został aresztowany i stracony w 1942 r. Jego los podzielił także inny archiwista zatrudniony w archiwum podczas wojny, Stefan Pawlak, rozstrzelany w 1944 r. za przynależność do Armii Krajowej. Po upadku powstania warszawskiego do Piotrkowa trafili archiwiści warszawscy: dr Józef Stojanowski, dr Jadwiga Karwasińska, mgr Jadwiga Jankowska i Adolf Erazm Mysłowski⁶. Ten ostatni kierował piotrkowskim archiwum aż do końca 1949 r.,

---

⁵ Szerzej na temat dziejów i wszystkich aspektów działalności APPT zob.: T. Matuszak, *Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim 1919–1951*, Piotrków Trybunalski–Radzyń Podlaski 2009.

⁶ Na temat działalności piotrkowskiego archiwum w okresie okupacji niemieckiej zob.: T. Matuszak, *Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim w okresie okupacji hitlerowskiej*, [w:] *Region. Kraj. Świat. Studia ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Tadeuszowi Olejnikowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. J.R. Budziński, Piotrków Trybunalski 2005, s. 183–190.

kiedy jego obowiązki przejęła Maria Karbowska pracująca w archiwum od 1942 r. W 1947 r. podjęto działania zmierzające do utworzenia Oddziału Terenowego w Łodzi, przekształconego w późniejszym okresie w Archiwum Państwowe w Łodzi, które powierzono dr. Stefanowi Rosiakowi.

Pomimo utraty samodzielności piotrkowskiego archiwum i przekształcenia go, w 1951 r., w Oddział Terenowy Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Łodzi, które powstało głównie na bazie zasobu Archiwum Państwowego w Piotrkowie, pod kierunkiem Marii Karbowskiej, archiwum prowadziło aktywną działalność w zakresie popularyzacji zasobu, jak i historii regionalnej, w tym szeroko rozumianej oświaty. W 1960 r. podjęto m.in. akcję *Spotkania z dokumentem*, która znalazła odbicie i naśladowców w całym kraju.

W styczniu 1976 r. podniesiono piotrkowską placówkę do rangi Wojewódzkiego Archiwum Państwowego, którego dyrektorem została mgr Joanna Nadgrodkiewicz. Od 1980 r. na prawach Oddziału funkcjonuje w strukturze archiwum placówka w Tomaszowie Mazowieckim, działająca wcześniej jako ekspozytura. Od 1984 r. piotrkowskie archiwum nosi nazwę Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim. Kolejnymi dyrektorami archiwum byli: dr Ryszard Szwed, dr hab. Ryszard Kotewicz, mgr Piotr Zawilski, a od 1 sierpnia 2006 dr Tomasz Matuszak.

Do ważniejszych osiągnięć pracowników piotrkowskiego archiwum, poza bardzo aktywną działalnością popularyzatorską, realizowaną poprzez liczne wystawy, udział w konferencjach i sesjach naukowych, zaliczyć niewątpliwie należy wdrożenie przez mgra Krzysztofa Urzędowskiego programu informatycznego „AZAK”. Archiwum jest także miejscem lekcji historycznych i archiwalnych, a pracownicy prowadzą również działalność naukową i dydaktyczną. Archiwum wydaje, przy współpracy z Muzeum w Piotrkowie Trybunalskim, periodyk „Badania nad Dziejami Regionu Piotrkowskiego”.

Do najcenniejszych archiwaliów zgromadzonych w zasobie Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim należy niewątpliwie zbiór czternastu dokumentów pergaminowych pochodzących z lat 1569–1725, wystawionych przez ówczesnie panujących władców, potwierdzających prawa i przywileje miasta Piotrkowa. Jednym z najcenniejszych dokumentów jest również *Kopiarz Sulejowski* pochodzący z 1618 r. W dokumencie tym znajduje się pierwsza wzmianka o Piotrkowie pochodząca z 1217 r. Do najstarszych archi-

waliów należą zespoły: *Trybunału Koronnego* z lat 1635–1738, *Zbiór Cechów miasta Piotrkowa* (1550–1949), *Zbiór Cechu Kupców w Piotrkowie* (1487; 1659–1915), *Zbiór Cechów miasta Radomska* (1640–1937) i *Zbiór Cechów Wolborza* (1617–1917).

Zasób archiwalny tworzą przede wszystkim akta i dokumenty wytworzone przez władze i instytucje samorządowe, reprezentowane przez takie zespoły akt, jak m.in.: *Starostwo Powiatowe Piotrkowskie* (1918–1950), *Wydział Powiatowy w Piotrkowie* (1917–1949), *Akta miasta Piotrkowa* (1805–1945), *Akta miasta Tomaszowa* (1820–1944) i *Akta miasta Radomska* (1793–1949). Szczególnie cenne dla badaczy są spuścizny i kolekcje archiwalne, takie jak m.in.: *Michała Rawity-Witanowskiego*, *Kazimierza Stronczyńskiego*, *Adolfa Mysłowskiego*. Wiele zespołów archiwalnych zawiera dokumenty dotyczące funkcjonowania w różnych okresach placówek oświatowych zlokalizowanych na terenie Piotrkowa Trybunalskiego. Obecnie zasób archiwum to także zespoły akt gospodarczych, wytworzonych przez zakłady przemysłowe: huty szkła (np.: „Kara”, „Feniks”, „Hortensja”), czy zakłady przemysłu lekkiego. Według danych na koniec grudnia 2011 r. zasób archiwum liczy 5504,12 mb. akt, co stanowi 388 789 j.a. W Piotrkowie Trybunalskim zgromadzonych zostało 3505,42 mb. akt liczących 253 930 j.a., a w Oddziale w Tomaszowie Mazowieckim 1998,70 mb., co stanowi 134 859 j.a. Zasób ten jest wykorzystywany przez wielu badaczy, również historii regionalnej, w ramach opracowywanych problemów badawczych⁷. Dokonując wyboru zespołów akt do niniejszego artykułu, zawierających dokumenty związane z dziejami oświaty oraz analizując karty użytkowników w poszczególnych jednostkach archiwalnych, można zauważyć, że szeroko rozumiana oświata nie jest jeszcze dostatecznie zbadana przez historyków. Daje to możliwość młodym badaczom prowadzenia nowatorskich badań m.in. w zakresie szkolnictwa parafialnego w okresie staropolskim, szkół wyznaniowych stopnia podstawowego, udziału uczniów piotrkowskich gimnazjów w walce z rusyfikacją i w powstaniach narodowych, czy udziału nauczycieli w tajnym nauczaniu w okresie okupacji niemieckiej podczas drugiej wojny światowej. Zachowane w zasó-

---

⁷ Zob.: A. Felchner, *Starostwo Powiatowe w Piotrkowie Trybunalskim (1945–1950) w świetle dokumentów własnego zespołu akt*, Piotrków Trybunalski 2004; A. Piasta, *Piotrków Trybunalski w latach pierwszej wojny światowej*, Piotrków Trybunalski 2007; P. Głowacki, *Życie gospodarcze Piotrkowa Trybunalskiego w latach 1793–1914*, Piotrków Trybunalski 2009.

bie piotrkowskiego archiwum dokumenty związane z oświatą mogą również służyć do różnego rodzaju badań statystycznych, demograficznych i prozopograficznych.

Poniżej przedstawione zostały zespoły archiwalne, które zawierają wiele cennych źródeł do dziejów piotrkowskiej oświaty. Ich dobór nie oznacza zarazem, że w innych zespołach archiwalnych stanowiących zasób Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim nie można odnaleźć równie interesujących archiwaliów dotyczących tego zagadnienia⁸. Opis zespołów został przedstawiony w układzie przyjętym dla informatorów o zasobach archiwów państwowych.

*

Nazwa zespołu: Inspektorat Szkolny w Piotrkowie⁹

Nr zespołu: 3

Daty skrajne: [1916] 1917–1950 [1951]

Objętość zespołu: 2907 j.a.; 25,00 m.b.

Informacja o aktotwórcy:

Pierwsze rozporządzenie dotyczące spraw oświatowych na ziemiach polskich okupowanych przez wojska austro-węgierskie ukazało się 7 marca 1915 r. Wówczas to uregulowano sprawy związane ze szkołami stopnia podstawowego, a w szczególności ich organizację, prowadzenie, sprawy obsady kadrowej i finansowanie. Instytucją sprawującą bezpośredni nadzór nad szkołami były wówczas właściwe komendy etapowe i ich agendy. To właśnie Komendant Obwodowy decydował o istnieniu placówek, zatrudniał nauczycieli i płacił im pobory, a także zatwierdzał większość opłat szkolnych. Nauczyciele *de facto* byli urzędnikami państwowymi. Szkoły publiczne miały mieć jednak charakter czysto polski, a jedynym językiem wykładowym miał być język polski. Niestety już 17 października 1915 r. uka-

---

⁸ W niniejszym artykule nie zostały omówione zespoły archiwalne stanowiące zasób Oddziału APPT w Tomaszowie Mazowieckim.

⁹ Na podstawie: APPT, *Inwentarz zespołu akt „Inspektorat Szkolny w Piotrkowie [1916] 1917–1950 [1951]”*, b.m. i r.w.; *Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim. Informator o zasobie archiwalnym*, oprac. P. Głowacki, A. Piasta, P. Zawilski, Warszawa 2007, s. 152; A. Piasta, *Inspektorat Szkolny w Piotrkowie – organizacja urzędu i procesy aktotwórcze (1917–1939)*, www.piotrkow-tryb.ap.gov.pl.

zało się kolejne rozporządzenie dotyczące oświaty, które wprowadzało jako język wykładowy do szkół ten język, którym posługiwała się większość uczniów w szkole, a więc języki niemiecki i ukraiński. Z końcem października 1915 r. weszły w życie przepisy, które stanowiły, że nauka w szkołach tzw. *ludowych* jest bezpłatna, a ich finansowanie spoczywać miało na gminie, która pozyskiwać miała pieniądze ze składek od mieszkańców. W rzeczywistości bezpłatna szkoła publiczna nie istniała. Na terenach okupowanych w ramach funkcjonującej administracji wojskowej szczebla powiatowego, utworzone zostały specjalne inspektoraty szkolne. Obejmowały one zakresem swego działania teren jednego lub dwóch powiatów. Inspektor szkolny wydawał w imieniu komendanta powiatowego zarządzenia w sprawach nauki, wychowania, metod nauczania i dyscypliny szkolnej. Komendant powiatowy powoływał również gminne rady szkolne, które odpowiedzialne były za wszelkie sprawy związane z finansami i gospodarowaniem mieniem szkolnym, w tym również za przygotowywanie rocznych preliminarzy budżetowych. Rady szkolne były organem przede wszystkim doradczym i całkowicie zależnym od administracji wojskowej. W składzie Rady Szkolnej miasta Piotrkowa zasiadali wówczas: ks. kan. Antoni Zagrzejewski (przewodniczący), Kazimierz Rudnicki (wiceprzewodniczący), Józef Bienkowski, Franciszek Brauliński, Aleksander Landsberg, Edmund Wentzel oraz Jan Bukarowicz, a sekretarzem został Henryk Muszyński. Dalsze zmiany w organizacji oświaty na terenach okupowanych spowodowane zostały powołaniem do życia Tymczasowej Rady Stanu i podległych jej instytucji, stanowiących załączek niezależnej administracji polskiej. Wówczas powołano do życia tzw. Komisję Przejściową, której zadaniem było przejęcie zarządu nad szkolnictwem. Na mocy przepisów z 31 maja 1918 r. podstawową strukturą nadzoru była tzw. *opieka szkolna*. Organem Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w okręgu szkolnym był inspektor szkolny. Uczestniczył on w posiedzeniach okręgowej rady szkolnej, nadzorował publiczne i prywatne szkolnictwo elementarne, seminaria nauczycielskie i inne instytucje kulturalno-oświatowe. W gestii inspektora było również zatwierdzanie projektów organizacyjnych szkół, mianowanie nauczycieli i dysponowanie kadrami na terenie okręgu.

Kolejna regulacja prawna miała miejsce 4 czerwca 1920 r., która uległa zmianie dopiero z dniem 7 lipca 1932 r., kiedy to weszły

w życie przepisy o okręgach szkolnych. Okręgi szkolne zostały podzielone na obwody szkolne obejmujące od jednego do dwóch powiatów. Kierować nimi mieli inspektorzy szkolni, którzy zostali podporządkowani kuratorom okręgów. Inspektor miał pełnić funkcję władzy oświatowej pierwszej instancji w zakresie nadzoru administracyjnego i merytorycznego w zakresie szkolnictwa publicznego oraz prywatnego i oświaty pozaszkolnej. Organem inspektora szkolnego były urzędy zwane inspektoratami szkolnymi. Kolejne zmiany w zadaniach i strukturze organizacji szkół i nadzoru nad nimi nastąpiły w okresie drugiej wojny światowej i bezpośrednio w pierwszych latach po jej zakończeniu.

Charakterystyka zespołu i jego zawartość:

Zespół akt stanowią m.in.: okólniki, protokoły posiedzeń Rady Szkolnej, konferencje rejonowe, plany pracy, protokoły powizytacyjne, organizacja szkół, oświata pozaszkolna, akta Państwowej Komisji Egzaminów Nadzwyczajnych w Szkołach Powszechnych, sprawozdania okresowe i statystyczne, remonty i wyposażenie szkół, dozory szkolne, kursy i kształcenie nauczycieli, zaświadczenia o ukończeniu tajnego nauczania, wykazy i akta osobowe nauczycieli. Akta wytworzone zostały w języku polskim.

Mikrofilm: Brak

Ewidencja: Spis roboczy, indeks osobowy

Nazwa zespołu: Akta miasta Piotrkowa¹⁰

Nr zespołu: 9

Daty skrajne: 1746–1945

Objętość zespołu: 15 280 j.a.; 254,51 m.b.

Informacja o aktotwórcy:

Piotrków Trybunalski jest miastem położonym współcześnie na terenie województwa łódzkiego, w środkowej części Wyżyny Łódzkiej. Przez miasto przepływają dwie rzeczki – Strawa i Strawka. Central-

---

¹⁰ Na podstawie: APPT, *Inwentarz zespołu akt „Akta miasta Piotrkowa”*, b.m. i r.w.; K. Łapiński, *Organizacja władz miejskich i rozwój terytorialny Piotrkowa w latach 1807–1918*, „Archiwum i Badania nad Dziejami Regionu” 1995, z. 1, s. 99–108; M. Gąsior, J. Orzyński, M. Ratajski, *Piotrków Trybunalski i okolice. Przewodnik*, Piotrków Trybunalski 1997, s. 48–49; *Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim. Informator...*, s. 48–49; K. Łapiński, *Kancelaria Magistratu Piotrkowa w latach 1874–1914*, www.piotrkow-tryb.ap.gov.pl.

ne położenie miasta sprzyjało jego rozwojowi. W XIII i XIV w. Piotrków pełnił już ważne funkcje sądowe, polityczne i administracyjne na prawach kasztelanii. Najstarszą wzmiankę o Piotrkowie, datowaną na 1217 r., można znaleźć w dokumencie Leszka Białego. W dniu 8 czerwca 1404 r. król Władysław Jagiełło przeniósł miasto z prawa polskiego na korzystniejsze prawo magdeburskie i potwierdził jego dawne przywileje. W latach 1469, 1470 i 1489 miały miejsce w Piotrkowie hołdy krzyżackie. W latach 1442–1628 w piotrkowskiej farze odbywały się synody kościelne prowincji gnieźnieńskiej, a w 1493 r. narodził się dwuizbowy parlament. W 1578 r., za panowania króla Stefana Batorego, powołano do życia najwyższy sąd dla szlachty – Trybunał Koronny – którego jedną z dwóch ówczesnych siedzib obok Lublina był również Piotrków, zwany od tej pory trybunalskim. Obok wojen polsko-szwedzkich z lat 1656–1657, Piotrków trapiły groźne pożary i epidemie, w wyniku których miasto podupadło na znaczeniu. W 1793 r., podczas drugiego rozbioru ziem polskich, Piotrków znalazł się w zaborze pruskim, a po okresie wojen napoleońskich w Królestwie Polskim, kiedy to stał się miastem obwodowym. Poważniejszy rozwój miasta nastąpił dopiero w drugiej połowie XIX w. W 1846 r. przeprowadzona została przez miasto linia kolejowa warszawsko-wiedeńska, a w 1867 r. utworzono gubernię piotrkowską. Pod koniec XIX w. w mieście działało szereg zakładów przemysłowych, m.in.: huty szkła „Hortensja” i „Kara”, browar „Spana” i inne. Okres pierwszej wojny światowej to czas funkcjonowania w mieście okupacyjnych urzędów administracji austriackiej i eksploatacji miasta pod względem gospodarczym i surowcowym. Jednakże był to również czas działania wielu ośrodków polskości, m.in. Departamentu Wojskowego Naczelnego Komitetu Narodowego. Dzięki temu Piotrków, obok Krakowa, stał się drugim co do ważności ośrodkiem legionowym, w którym prowadzono werbunek ochotników. Po odzyskaniu niepodległości miasto podnosiło się z upadku, pozostając miastem powiatowym w województwie łódzkim. Stan miasta ulegał systematycznej poprawie, lecz przeszacowane inwestycje z lat dwudziestych XX w. ciążyły swoistym kamieniem w kasie miasta. Wybuch wojny spowodował kolejną, tym razem niemiecką okupację. W Piotrkowie miały swoją siedzibę: Einsatzkommando 6/II, placówka Gestapo i SD, komenda policji porządkowej oraz żandarmeria. Pomimo tego rozwijało się tajne nauczanie i zorganizowany ruch oporu. Miasto zostało wyzwolone w styczniu 1945 r. i funkcjonowało w nowej,

zmieniającej się rzeczywistości ustrojowo-prawnej. Przez cały okres funkcjonowania władze miejskie wytwarzały dokumentację stanowiącą odzwierciedlenie jego życia.

Charakterystyka zespołu i jego zawartość:

Zespół akt stanowią cztery zasadnicze części: okres staropolski (1746–1792), okres zaborów (1809–1914), okres międzywojenny (1915–1939) oraz akta okupacyjne (1939–1945). Wśród akt okresu staropolskiego w zespole znajdują się m.in.: odpisy kontraktów kupna-sprzedazy nieruchomości, księga wpisów na wierność Konstytucji 3 maja, księga sądów wójtowskich, odpis przywileju z 1503 r. ustanawiającego jurysdykcję arcybiskupią w Piotrkowie. Ważne są również przechowywane w Archiwum Państwowym w Piotrkowie Trybunalskim mikrofilmy zawierające kopie przywilejów królewskich m.in. Piotrkowa, przechowywane w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie. Wiąże się to z tym, że w 1836 i 1882 r. do zasobu obecnego Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie przewieziono akta grodzkie, ziemskie, miejskie i Trybunału Koronnego celem ich zabezpieczenia. Uległy one całkowitemu zniszczeniu w 1944 r. Na akta pochodzące z okresu zaborów składają się m.in.: odpisy przywilejów miejskich, akta związane z nadzorem nad szkolnictwem elementarnym, gminami wyznaniowymi, instytucjami przemysłowymi i rzemiosłem, katastry ubezpieczeń budynków od ognia, księgi ludności stałej i nie-stałej prowadzone do 1931 r. oraz statystyka. Okres międzywojenny reprezentowany jest m.in. przez takie archiwalia, jak: księgi protokołów Rady Miejskiej (od 1917 r.), posiedzeń Zarządu, budżety miejskie i sprawy finansowe miasta. Akta wytworzone w okresie drugiej wojny światowej funkcjonują w obrębie serii pod nazwą *Komisarz i Zarząd Miasta Piotrkowa*. Składają się na nie: wnioski o wydanie dowodów osobistych, ewidencja wysiedlonych z terenów włączonych do III Rzeszy, nadzór nad funkcjonowaniem getta piotrkowskiego i akta osobowe pracowników magistratu. Akta wytworzone zostały w języku polskim, rosyjskim i niemieckim.

Mikrofilm: Brak

Ewidencja: Inwentarz książkowy i kartkowy

Nazwa zespołu: Archiwum Wandy Grabowskiej¹¹

Nr zespołu: 98

Daty skrajne: 1883–1957

Objętość zespołu: 193 j.a.; 0,50 m.b.; 162 fotografie

Informacja o aktotwórcy:

Wanda Grabowska urodziła się 2 lutego 1883 r. w Kowlu na Wołyniu, jako córka Jana Grabowskiego (urzędnika kolejowego) i Konstancji z Psarskich. W 1899 r. ukończyła sześcioklasową prywatną pensję żeńską Leonii Rudzkiej w Warszawie, a rok później uzyskała uprawnienia nauczycielki domowej w dziedzinie arytmetyki, a od 1908 r. również języka polskiego. Prowadziła tajne komplety w Mławie, gdzie jej ojciec był zatrudniony jako naczelnik stacji, a po przeprowadzce do Lublina podjęła pracę pedagogiczną w szkole Polskiej Macierzy Szkolnej. Od 1907 r. podjęła pracę nauczycielki w siedmioklasowym Zakładzie Naukowym Żeńskim Henryki Domańskiej w Piotrkowie Trybunalskim (od 1919 r. Gimnazjum Prywatne Nauczycieli Szkół Średnich). Ze szkołą tą była związana przez wiele lat, z krótką przerwą, jaka miała miejsce w okresie od czerwca 1921 do listopada 1923 r. Wówczas była zatrudniona w Państwowym Żeńskim Seminarium Nauczycielskim w Chełmie Lubelskim. W 1909 r. rozpoczęła studia historyczne na Uniwersytecie Jagiellońskim, które ze względu na trudną sytuację materialną musiała przerwać dwa lata później. Dopiero w 1925 r. uzyskała uprawnienia do nauczania historii i języka polskiego, jako przedmiotów pobocznych w szkołach średnich. W latach 1927–1929 była członkiem Komisji Oświatowej Sejmiku Piotrkowskiego. Z dniem 10 lutego 1932 r. powierzono jej kierownictwo Gimnazjum Żeńskiego Zrzeszenia Nauczycieli Szkół Średnich, które ze względu na panującą trudną sytuację finansową w 1933 r. zostało połączone z Gimnazjum Heleny Trzcińskiej.

---

¹¹ Na podstawie: APPT, *Wstęp do inwentarza zespołu akt „Archiwum Wandy Grabowskiej 1883–1957”* (oprac.: R. Kotewicz, A. Kędzierski), b.m. i r.w.; *Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim. Informator...*, s. 377. Zob.: Z. Skierska, *Historia naszej szkoły, [w:] Jednodniówka z okazji zjazdu koleżeńkiego b. wychowanek i nauczycielstwa szkoły daw. śp. H. Domańskiej i Gimn. Zrzeszenia w dniu 8 kwietnia 1934 r.*, Piotrków 1934, s. 10, 15–16; *Księga pamiątkowa z obrad Jubileuszowego Zjazdu Wychowawców i Wychowanek Gimnazjów Żeńskich w Piotrkowie 1856–1959*, Piotrków 1960, s. 11–13, 17–18; W.K. Roman, *Wanda Grabowska (1883–1957)*, [w:] *Piotrkowski Słownik Biograficzny*, z. 1, red. M. Szczurowski, Piotrków Trybunalski 2006, s. 30–37.

Podczas okupacji niemieckiej Wanda Grabowska aktywnie brała udział w tajnym nauczaniu. Już od 1 grudnia 1939 r. kierowała tajnym kompletem i prowadziła zajęcia z historii, języka polskiego, zagadnień współczesnych i geografii. Zajęcia te obejmowały łącznie od 26 do 42 godzin tygodniowo. Po wojnie Kuratorium Oświaty w Łodzi powołało ją w poczet członków Komisji Weryfikacyjnej w Piotrkowie, której zadaniem była legalizacja świadectw i dyplomów z okresu tajnego nauczania. Od 1 lutego 1945 r. Wanda Grabowska współorganizowała szkolnictwo piotrkowskie, pełniła obowiązki przełożonej Państwowego Gimnazjum i II Państwowego Liceum Żeńskiego. W dniu 10 marca 1948 r. została odsunięta od pracy z młodzieżą na poziomie szkół średnich i do 1952 r. pracowała w szkolnictwie zawodowym. Wkrótce została pozbawiona możliwości pracy jako pedagog, była zmuszona utrzymywać siebie i najbliższą rodzinę z niewielkiej wysokości renty. Zmuszona była również podjąć pracę fizyczną w Spółdzielni Pracy Nauczycieli Emerytów jako krawcowa. W 1957 r. Komisja Rehabilitacyjna przy Wydziale Oświaty Powiatowej i Wojewódzkiej Rady Narodowej w Łodzi uznała zwolnienie jej z pracy w 1947 r. za bezpodstawne.

Obok pracy zawodowej drugą pasją życiową Wandy Grabowskiej była działalność społeczna. Już w czasie studiów należała do organizacji młodzieżowej „Znicz”, a w czasie pierwszej wojny światowej była współorganizatorką Ligi Kobiet Pogotowia Wojennego, której była wiceprzewodniczącą. Aktywnie działała również w Komitecie Narodowym w Piotrkowie, gdzie była sekretarzem. Od 1915 r. należała do Polskiej Organizacji Wojskowej, gdzie prowadziła zajęcia z historii dla legionistów. Za działalność niepodległościową została uhonorowana: Krzyżem Polskiej Organizacji Wojskowej w 1919 r., odznaką *Za wierną służbę* w 1925 r. oraz Krzyżem Niepodległości w 1931 r. Aktywnie działała również w szeregach takich organizacji, jak m.in.: Towarzystwo Dobroczynności, Koło Młodzieży, Polskie Towarzystwo Krajoznawcze, Towarzystwo Szkoły Ludowej, Towarzystwo Uniwersytetów Robotniczych, Związku Harcerstwa Polskiego. Wanda Grabowska zmarła w Piotrkowie Trybunalskim w dniu 18 października 1957 r.

Charakterystyka zespołu i jego zawartość:

Materiały archiwalne (akta i fotografie) stanowiące Archiwum Wandy Grabowskiej zostały przekazane do zasobu Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim przez jej brata, Bronisława

Grabowskiego, w dniu 22 grudnia 1957 r. Zespół podzielony został w trakcie opracowania na dwie części: aktową (sygn. 1–29) i fotograficzną (sygn. 30–65). Materiały stanowią w dużej mierze akta luźne, w postaci druków i rękopisów, których stan zachowania jest dobry. Związane one są przede wszystkim z życiem i działalnością Wandy Grabowskiej, zarówno na niwie zawodowej, jak i społecznej. Szczególnie cenne są materiały dotyczące tajnego nauczania w ramach szkolnictwa średniego na terenie Piotrkowa, z lat 1939–1945. Inną, równie ciekawą grupę dokumentów stanowią materiały Polskiej Macierzy Szkolnej i Centralnego Biura Szkolnego. Dużą grupę w zespole stanowią odezwy, druki ulotne i afisze z okresu pierwszej wojny światowej. Fotografie znajdujące się w zespole pochodzą z prywatnego zbioru Wandy Grabowskiej i obejmują kolejne etapy jej życia zawodowego (fotografie z okresu pracy w różnych placówkach oświatowych), w tym z okresu tajnego nauczania.

Zespół stanowią następujące grupy: 1 – działalność społeczno-zawodowa Wandy Grabowskiej (sygn. 1–16); 2 – materiały dotyczące stowarzyszeń oświatowych i ruchu związkowego nauczycieli (sygn. 17–21); 3 – akta dotyczące działalności różnych organizacji społecznych (sygn. 22–27); 4 – materiały luźne (sygn. 28–29); 5 – fotografie (sygn. 30–65). Akta wytworzone zostały w języku polskim.

Mikrofilm: Brak

Ewidencja: Inwentarz książkowy

Nazwa zespołu: Gimnazjum Humanistyczne Żeńskie Zrzeszenia Nauczycieli Szkoły Średniej w Piotrkowie¹²

Nr zespołu: 214

Daty skrajne: 1877–1945

Objętość zespołu: 317 j.a.; 2,50 m.b.

Informacja o aktotwórcy:

Gimnazjum Humanistyczne Żeńskie Zrzeszenia Nauczycieli Szkoły Średniej w Piotrkowie, jako Szkoła Zrzeszenia Nauczycieli Szkoły Średniej – Oddział w Piotrkowie Trybunalskim, funkcjono-

---

¹² Na podstawie: APPT, *Wstęp do inwentarza zespołu akt „Gimnazjum Humanistyczne Żeńskie Zrzeszenia Nauczycieli Szkoły Średniej w Piotrkowie 1877–1945”* (oprac.: K. Urzędowski), Piotrków Trybunalski 1989, s. 2–4; *Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim. Informator...*, s. 368–369. Zob. również: Z. Skierska, *op. cit.*, s. 8–10; *Księga pamiątkowa...*, s. 7–12.

wało w latach 1919–1939. Jej korzenie sięgają jednak roku 1856. Wówczas w Piotrkowie została zorganizowana żeńska pensja Emilii i Felicji Krzywickich. W 1881 r. została ona zlikwidowana na mocy decyzji władz zaborczych. W tym samym roku utworzona została czteroklasowa szkoła żeńska Emilii (z Karczewskich) Dobrzańskiej, która również została zamknięta dwa lata później. W 1883 r. Emilia Krzywicka otworzyła tzw. stancję dla dziewcząt, w której prowadzono tajne nauczanie. Rok później powstała żeńska szkoła (czteroklasowa pensja) Leontyny Rajskiej, która funkcjonowała do 1895 r. Trzy lata później siostrzenica Emilii Dobrzańskiej, a zarazem wychowanka pensji sióstr Krzywickich, Henryka Domańska, otrzymała zezwolenie władz carskich na otwarcie w Piotrkowie czteroklasowej pensji dla panien. W 1906 r. została ona przekształcona w siedmioklasowy Zakład Naukowy Żeński Henryki Domańskiej (od 1918 r. ośmioklasowy). Rok później, na skutek trudności finansowych, szkoła została przejęta przez Zrzeszenie Nauczycieli Szkoły Średniej – Oddział w Piotrkowie Trybunalskim. W marcu 1932 r. przy funkcjonującym gimnazjum została otwarta siedmioklasowa prywatna Koedukacyjna Szkoła Powszechna. Jej kierownictwo objęły Aleksandra Rudzka i Zofia Żychlińska, a następnie Wanda Konopacka.

Jeszcze w 1906 r. władze carskie wydały zezwolenie na zorganizowanie drugiej prywatnej żeńskiej szkoły średniej w Piotrkowie. Jej organizacją zajęła się Helena Trzcicka, która jednocześnie była nauczycielką w Gimnazjum Henryki Domańskiej. Nosila ona nazwę: 7-klasowy Zakład Naukowy Żeński Heleny Trzcickiej. Z końcem roku szkolnego 1932/1933 doszło do połączenia ww. szkoły (od 1918 r. ośmioklasowej) z Gimnazjum Humanistycznym Żeńskiego Zrzeszenia Nauczycieli Szkoły Średniej w Piotrkowie i jako takie funkcjonowało nieprzerwanie do 1939 r. Po wybuchu drugiej wojny światowej władze niemieckie zamknęły szkołę. Od 1945 r. tradycje tej placówki kontynuuje II Liceum Ogólnokształcące im. Marii Skłodowskiej-Curie w Piotrkowie Trybunalskim.

Charakterystyka zespołu i jego zawartość:

Zawartość zespołu stanowią materiały archiwalne podzielone na grupy obejmujące akta własne, jak i odziedziczone po Gimnazjum Henryki Domańskiej i Prywatnej Szkole Powszechnej po byłym Gimnazjum Heleny Trzcickiej. Najstarsze akta w obrębie zespołu obejmują materiały z okresu zaborów, tj. 1877 r. (dokumenty pensji sióstr Krzywickich) w postaci wykazów godzin lekcyjnych i wykazów

postępów w nauce uczennic. Akta Gimnazjum H. Domańskiej z lat 1898–1911 obejmują m.in.: księgę wizytacji szkoły, odpisy świadectw, druki, listy pochwalne, zestawy pytań egzaminacyjnych, rozkłady zajęć lekcyjnych, księgę katalogów głównych (1918–1919). Akta stanowiące spuściznę po Gimnazjum Żeńskim H. Trzcinińskiej stanowią: regulaminy szkolne, instrukcje i wskazówki, dokumentacja dotycząca uczennic (w tym wykazy), katalogi okresowe, sprawozdania oraz świadectwa.

Akta własne zawierają m.in.: statut Zrzeszenia Nauczycieli Szkoły Średniej w Piotrkowie, wykazy składek przekazywanych na konto Zrzeszenia, szeroko rozumiane akta administracyjne oraz akta szkolne (protokoły zebrań pedagogicznych, zarządzenia dyrektora szkoły i programy szkolne, okólniki i instrukcje Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Kuratorium Okręgu Szkolnego Warszawskiego). Oprócz nich w zespole znajdują się: sprawozdania „Doraźnej Pomocy” i „Ogniska Rodzinnego”, statystyki egzaminów dojrzałości, katalogi okresowe z lat 1921–1933, świadectwa szkolne własne, jak i innych szkół powszechnych i średnich oraz protokoły z egzaminów wstępnych. W jednej z grup akt w zespole znajduje się duża liczba sprawozdań z samopomocy uczennic, opiekunów poszczególnych klas, wykazy weryfikacyjne uczennic kończących tajne komplety oraz wykaz potrąceń na państwowy podatek dochodowy od uposażeń służbowych, emerytur i wynagrodzeń, czy też wykazy składek i obciążeń za naukę. Dokumenty wytworzone zostały w języku polskim i rosyjskim.

Mikrofilm: Brak

Ewidencja: Inwentarz książkowy

Nazwa zespołu: C. i K. Komenda Powiatowa w Piotrkowie¹³

Nr zespołu: 352

Daty skrajne: 1915–1918

Objętość zespołu: 392 j.a.; 20,00 m.b.

---

¹³ Na podstawie: APPT, *Inwentarz zespołu akt „K. u K. Kreiskommando in Piotrków. C. i K. Komenda Powiatowa w Piotrkowie 1915–1918”* (oprac. A. Piasta), Piotrków Trybunalski 1994, s. 1–10; A. Piasta, *Polityka austriackiej administracji wojskowej na terenie powiatu piotrkowskiego w latach 1915–1918*, „Archiwum i Badania nad Dziejami Regionu” 1995, z. 1, s. 109–120; *Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim. Informator...*, s. 25–26; A. Piasta, *Piotrków...*, s. 135 i nn.

Informacja o aktotwórcy:

Po zajęciu przez wojska austriackie i niemieckie w końcu 1914 r. ziem stanowiących południowo-zachodnią część Królestwa Polskiego, został dokonany ich podział na strefy okupacyjne. Austro-Węgrom przypadły tereny na południowym wschodzie, co zostało usankcjonowane pierwotnie podczas narady, jaka miała miejsce w Poznaniu, w dniach 9–10 stycznia 1915 r. Kilka miesięcy później dokonano ponownych ustaleń podziału stref wpływów, zatwierdzonych podczas konferencji w Katowicach, w dniach 20–22 kwietnia 1915 r. Wykonywaniem zadań w zakresie administracji okupowanych obszarów zajmowały się Komendy Etapowe 1 i 2 Armii. Już 17 maja 1915 r. Naczelna Komenda Armii utworzyła dwa gubernatorstwa wojskowe w Piotrkowie, dla obszaru etapowego 6 Armii oraz w Kielcach (z siedzibą w Miechowie), dla obszaru etapowego 1 Armii. Gubernatorstwa Wojskowe podporządkowane były Naczelnej Komendzie Etapów. Gubernatorem piotrkowskim mianowany został w czerwcu 1915 r. gen. mjr Karol Lustig. Po likwidacji Gubernatorstw Wojskowych w Piotrkowie i Kielcach w początkach września tego roku, utworzono Generalne Gubernatorstwo w Polsce. W początkowym okresie sprawowania władzy przez okupantów wydano drukiem szereg normatywów regulujących pracę administracji. Zatwierdzono wówczas trójstopniowy podział administracji, a mianowicie na gminy, komendy obwodowe i komendy etapowe armii. Po zajęciu ziem Królestwa Polskiego przez wojska okupacyjne dotychczasowy podział administracyjno-terytorialny przestał być aktualny, a obszar dotychczasowego powiatu piotrkowskiego uległ zwiększeniu. W dniu 17 maja 1917 r. gubernator Karl von Kuk przywrócił do stosowania polskie nazwy *powiat* i *Komenda Powiatowa*.

Do zadań Komendy Powiatowej należały przede wszystkim szeroko rozumiane sprawy wojskowe. Obok nich rozpatrywano również sprawy cywilne z zakresu: sądownictwa, podatków, opieki socjalnej, zatrudnienia, gospodarki rolnej, kontyngentów, handlu, opieki zdrowotnej itp. Głównym zadaniem Komendy Powiatowej było rozpoznanie panujących na danym terenie stosunków społecznych, gospodarczych i politycznych. Pod jej nadzorem działały, w miarę swobodnie, różnego rodzaju organizacje społeczne i stowarzyszenia, prowadzące głównie działalność charytatywną. Zarówno Urząd Gminy, jak i Magistrat Piotrkowa podlegały nadzorowi Komendy. Sytuacja finansowa i gospodarcza miasta w wyniku prowadzonej polityki maksymal-

nej eksploatacji okupowanych terenów przedstawiała się tragicznie. Największe problemy związane były z aprowizacją. W związku z tak szeroką gamą zagadnień, strukturę organizacyjną Komendy Powiatowej stanowiły wydziały i referaty.

Na czele Komendy Powiatowej stał oficer austriacki w stopniu pułkownika lub generał – majora, jako Komendant Powiatu. Pierwszym komendantem w Piotrkowie był płk August von Turnau (do listopada 1915 r.), następnie płk Juliusz Schneider (do stycznia 1917 r.), płk Karol Petzold (do połowy 1917 r.) i gen. mjr Tadeusz Wiktor. Austriacka okupacyjna administracja szczebla powiatowego zakończyła swoją działalność w dniach 1–2 listopada 1918 r. Urzędnicy narodowości polskiej, wraz z komisarzem J. Dunikowskim, zostali zaprzysiężeni na wierność Polsce.

Charakterystyka zespołu i jego zawartość:

Granice terytorialne zespołu obejmują teren ówczesnego powiatu piotrkowskiego, a mianowicie miejscowości: Bełchatówek, Bogusławice, Bujny Szlacheckie, Chabielice, Chociw, Dąbrowa Rusiecka, Dąbrowa Widawska, Dzbanki, Golesze, Gorzkowice, Grabica, Kamieńsk, Kleszczów, Kluki, Krzyżanów, Łęczno, Łękawa, Parzniewice, Piotrków, Podolin, Radoszewice, Ręczno, Rozprza, Sulejów, Szydłów, Uszczyń, Wadlew, Woźniki i Wygiełzów. Zespół akt stanowią następujące grupy akt: Oddział Wojskowy (16 j.a., 1915–1918), Adiutantura (10 j.a., 1915–1918), Oddział Sztabowy (2 j.a., 1915–1918), Oddział Techniczny (11 j.a., 1915–1918), Oddział Grobownictwa Wojennego (7 j.a., 1915–1918), Oddział Rolnictwa (32 j.a., 1915–1918), Oddział Administracyjny (77 j.a., 1915–1918), Referat Handlowy (5 j.a., 1915–1918), Referat Przemysłowy (7 j.a., 1915–1918), Referat Sanitarny (21 j.a., 1915–1918), Referat Weterynaryjny (3 j.a., 1915–1918), Kasa (2 j.a., 1915–1918), Powiatowy Urząd Leśny (1 j.a., 1915–1916), Sąd Wojskowy (57 j.a., 1915–1918), Żandarmeria (9 j.a., 1915–1918), Komisariat Policji (13 j.a., 1915–1918), Straż Finansowa (2 j.a., 1915–1916), Cenzura (1 j.a., 1916–1918), Apropowizacja (4 j.a., 1915–1918), Urząd Pośrednictwa Pracy (5 j.a., 1915–1918), Inspektorat Szkolny (5 j.a., 1916–1918 – statystyka szkolna, nadzór nad szkolnictwem elementarnym), ponadto dzienniki urzędowe i obwieszczenia Komendanta Powiatu. Akta wytworzone zostały w języku niemieckim i polskim.

Mikrofilm: Brak

Ewidencja: Inwentarz książkowy

Nazwa zespołu: Akta Dziekana Piotrkowskiego¹⁴

Nr zespołu: 356

Daty skrajne: 1800–1911

Objętość zespołu: 80 j.a.; 0,60 m.b.

Informacja o aktotwórcy:

Dekanat jest to jednostka terytorialna, która w obrębie diecezji obejmuje zazwyczaj kilka parafii pozostających pod kierownictwem dziekana. Organizacja dekanalna w Polsce powstała w drugiej połowie XII w., a upowszechniła się w XIII i XIV w. Dekanaty podlegają bezpośrednio biskupowi, a ich zadaniem jest pośrednictwo pomiędzy biskupem a duchowieństwem parafialnym i wiernymi. Część akt dekanatu piotrkowskiego przechowywana jest, obok Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim, także w Archiwum Archidiecezjalnym w Łodzi. Początkowo do dekanatu piotrkowskiego należały następujące miejscowości: Bąkowa Góra, Bęczkowice, Bogdanów, Gomulin, Gorzkowice, Grocholice, Piotrków, Parzno, Rozprza, Milejów, Mierzyn, Sulejów i Witów. Po 1866 r., w wyniku zmian administracyjnych i terytorialnych, została utworzona gubernia piotrkowska, w wyniku czego uległ likwidacji dekanat tuszyński. W związku z tym parafie i kościoły zlikwidowanego dekanatu zostały podporządkowane dziekanowi piotrkowskiemu. Dekanat piotrkowski stanowiły wówczas następujące miejscowości: Piotrków, Bełchatów, Buczkowice, Bogdanów, Chabelice, Druźbice, Gomulin, Gorzkowice, Grocholice, Grzymalina Wola, Kamieńsk, Kaszewice, Kociszew, Krzeczów, Łobudzice, Mierzyn, Milejów, Moszczenica, Parzno, Ręczno, Rozprza, Srock, Suchcice, Sulejów, Witów, Wolbórz oraz miejscowości należące do powiatu łódzkiego: Czarnocin, Kurowice, Rzgów i Tuszyń. Akta, które przechowywane są w zasobie Archiwum Archidiecezjalnego w Łodzi, zostały uporządkowane w 1997 r., a składają się na nie 154 j.a., co stanowi 3,4 m.b. akt.

---

¹⁴ Na podstawie: APPT, *Inwentarz zespołu akt „Akta Dziekana Piotrkowskiego 1800–1904”*, b.m. i r.w.; T. Dowgird, *Akta dekanatu piotrkowskiego 1800–1913*, „Wiadomości Archidiecezjalne Łódzkie” 1999, t. 73, nr 7–8, s. 560–561; *Archiwa Kościoła Katolickiego w Polsce. Informator*, oprac. M. Dębowska, Kielce 2002, s. 61; A. Szewczyk, *Archiwum parafialne kościoła farnego pod wezwaniem św. Jakuba w Piotrkowie Trybunalskim*, „Badania nad Dziejami Regionu Piotrkowskiego” 2005, z. 4, s. 135–142; *Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim. Informator...*, s. 318.

Charakterystyka zespołu i jego zawartość:

Zespół Akt Dziekana Piotrkowskiego przechowywany w zasobie Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim stanowią m.in.: biografie duchownych, listy duchowieństwa, księgi protokołów, obwieszczenia, inwentarze kościoła tuszyńskiego, pisma i korespondencje biskupa kujawsko-kaliskiego, opisy wizytacji, akta Konsystorza Farnego Piotrkowskiego, imienny spis biskupów, kapłanów, zakonników i zakonnice diecezji kujawsko-kaliskiej, akta kościoła w Moszczenicy, kościołów i duchownych parafii rzymskokatolickich oraz akta dotyczące nadzoru nad szkolnictwem parafialnym. Akta wytworzone zostały w języku łacińskim, rosyjskim i polskim.

Mikrofilm: Brak

Ewidencja: Spis roboczy

Nazwa zespołu: I Liceum Ogólnokształcące im. Bolesława Chrobrego w Piotrkowie Trybunalskim¹⁵

Nr zespołu: 539

Daty skrajne: [1868] 1945–1979

Objętość zespołu: 332 j.a.; 7,60 m.b.

Informacja o aktotwórcy:

Geneza I Liceum Ogólnokształcącego im. Bolesława Chrobrego sięga swymi korzeniami XVII w. i ma bezpośredni związek z przybyciem do Piotrkowa zakonników (pijarów i jezuitów). Pijarzy, którzy przybyli do Piotrkowa w 1774 r., dzięki otrzymanym fundacjom zakupili kamienicę, w której rok później otworzyli szkołę. Funkcjonowała ona do 1832 r. Szkoła ta cieszyła się dużym uznaniem wśród okolicznej szlachty, a wynikało to w dużej mierze z wysokiego poziomu nauczania. Wśród znanych wychowanków tej szkoły znaleźli się m.in.: Stanisław Konarski, Jacek i Stanisław Małachowscy, Józef Pawlikowski i Kazimierz Stronczyński. Również jezuici, którzy przybyli do Piotrkowa, podjęli się prowadzenia działalności dydaktycznej,

---

¹⁵ Na podstawie: APPT, *Inwentarz zespołu akt „I Liceum Ogólnokształcące im. Bolesława Chrobrego w Piotrkowie Trybunalskim [1817–1940]1945–1979”*, b.m. i r.w.; Z. Bartczak, *Liceum Ogólnokształcące im. Bolesława Chrobrego w Piotrkowie Trybunalskim 1675–2000. Dzieje. Wychowankowie. Absolwenci*, Piotrków Trybunalski 2005, s. 13 i nn.; idem, *Zarys historyczny I Liceum Ogólnokształcącego im. Bolesława Chrobrego w Piotrkowie Trybunalskim*, Piotrków Trybunalski 2005, s. 5 i nn. (masz. w zasobie APPT); *Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim. Informator...*, s. 368.

której początek datuje się na 1706 r. Wówczas to utworzono tzw. Stare Kolegium, które zlokalizowane było przy ul. Łaziennej. Obie szkoły, pomimo że prowadzone były przez zakonników, bardzo ze sobą rywalizowały i to nie tylko w osiągniętych wynikach szkolnych. W związku z kasatą zakonu jezuitów w 1773 r., dwa lata później została zamknięta szkoła przez nich prowadzona, a nowoczesny budynek został przekazany pijarom na mocy decyzji Komisji Edukacji Narodowej. Po drugim rozbiórce Polski Piotrków znalazł się w zaborze pruskim. Wówczas mienie szkoły zostało przejęte przez państwo, a następnie sprzedane parafii ewangelickiej. Był to zarazem czas regresu dla dotychczas świetnie funkcjonującej szkoły. W okresie wojen napoleońskich budynki szkoły zajęte zostały przez wojska rosyjskie, które zwolniły je dopiero w 1816 r. W 1827 r. szkoła została przemianowana na wojewódzką dla województwa kaliskiego, a sześć lat później na Rządowe Gimnazjum Województwa Kaliskiego. Pierwszym świeckim jej dyrektorem został Jan Siewieluński. Po powstaniu styczniowym 1863 r., kiedy to młodzież szkolna wzięła w nim aktywny udział, na szkołę posypała się fala represji. Również podczas wystąpień, jakie miały miejsce w 1905 r., piotrkowska młodzież szkolna domagała się m.in. wprowadzenia języka polskiego do szkół jako języka wykładowego. Wobec powyższego, Kuratorium Warszawskie zastosowało wobec szkoły wysokie sankcje, w tym wydalono z niej 256 uczniów. W okresie poprzedzającym odzyskanie niepodległości przez Polskę, w szkole pracowało wielu wybitnych pedagogów, a wśród nich m.in.: Józef Fabiani, Jordan Kański, Roman Plenkiwicz, Leon Rzecznowski i wiele innych, zasłużonych nie tylko dla Piotrkowa, postaci. W 1918 r. szkoła została upaństwowiona, otrzymała imię patrona i funkcjonowała pod nazwą Państwowe Gimnazjum i Liceum im. B. Chrobrego. Uczniowie powołali wówczas do życia organizację *Samopomoc uczniowska*, oraz czasopisma „Razem”, a później „Nasza Przyszłość”. Okres rozwoju szkoły został przerwany wybuchem drugiej wojny światowej, kiedy to nauka w jej murach została zawieszona. Dopiero w listopadzie 1940 r. w budynku szkoły została otwarta przez Niemców Szkoła Powszechna dla chłopców. Jej działalność nie trwała jednak długo, a sale szkolne zamienione zostały na szpital dla żołnierzy niemieckich. W czasie wojny rozwinęło się natomiast tajne nauczanie, w którym aktywny udział brali zarówno profesorowie, jak i uczniowie szkoły. Po wyzwoleniu Piotrkowa Trybunalskiego w lutym 1945 r. wznowiono naukę w murach

szkoły, która w latach 1945–1956 funkcjonowała jako I Państwowe Gimnazjum i Liceum Męskie im. Bolesława Chrobrego. Jej dyrektorem został wówczas Mieczysław Meyer – długoletni nauczyciel tej szkoły. I Liceum Ogólnokształcące im. Bolesława Chrobrego (pod tą nazwą funkcjonuje od 1957 r.) jest najstarszą placówką tego typu w Piotrkowie Trybunalskim, która do dziś zajmuje się kształceniem młodzieży.

Charakterystyka zespołu i jego zawartość:

Zawartość zespołu stanowią akta będące odzwierciedleniem funkcjonowania szkoły w różnych okresach. Do najstarszych należą archiwalia wytworzone w okresie zaboru rosyjskiego od 1868 r. Na zespół składają się m.in.: sprawy organizacyjne (w tym nadanie sztandaru), plany pracy i rozwoju szkoły, korespondencja w sprawach uczniów, katalogi okresowe, świadectwa i dyplomy szkolne, protokoły posiedzeń komisji rekrutacyjnych, dokumentacja związana ze zjazdami absolwentów, dokumentacja z przeprowadzanych egzaminów dojrzałości oraz księgi inwentarzowe. Akta wytworzone zostały w języku rosyjskim i polskim.

Mikrofilm: Brak

Ewidencja: Spis zdawczo-odbiorczy

Nazwa zespołu: Akta Stanisława Szrednickiego¹⁶

Nr zespołu: 552

Daty skrajne: 1850–1924

Objętość zespołu: 9 j.a.; 0,10 m.b.

Informacja o aktotwórcy:

Stanisław Tadeusz Zygmunt Szrednicki herbu Pomian urodził się 8 maja 1840 r. w Brańszczyku nad Bugiem, koło Wyszkowa. W 1856 r. ukończył Instytut Szlachecki w Warszawie, a w 1860 r. wyższe studia prawnicze na Uniwersytecie w Moskwie. Egzamin z ustawodawstwa polskiego złożył na Uniwersytecie Petersburskim, uzyskując dyplom ze stopniem kandydata praw. Następnie odbył aplikację sądową (dwa lata), po czym, w 1862 r., otrzymał nominację Komisji Rządowej Sprawiedliwości na pisarza Sądu Pokoju w Kra-

---

¹⁶ Na podstawie: APPT, *Spis roboczy „Akta Stanisława Szrednickiego 1840–1925”*, b.m. i r.w.; M. Cichocka, *Stanisław Pomian Szrednicki (1840–1925). Prawnik, sędzia, działacz społeczny*, „Prawo i Życie”, 2000, nr 3, s. 62–63; *Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim. Informator...*, s. 379.

snymstawie, gdzie w 1866 r. został podsędkiem. Cztery lata później został asesorem w Sądzie Kryminalnym w Lublinie, a w 1872 r. został tam podprokuratorem. Rok później został mianowany pisarzem w Sądzie Kryminalnym w Warszawie. W 1874 r. podjął pracę w charakterze referenta Wydziału Cywilnego Komisji Rządowej Sprawiedliwości, gdzie wkrótce został urzędnikiem do szczególnych poleceń w stopniu sędziego pierwszej instancji. W 1876 r. został przeniesiony do Sądu Okręgowego w Piotrkowie, gdzie objął stanowisko najpierw sędziego, a następnie, od 13 stycznia 1881 r., wiceprezesa, które to piastował przez kolejnych trzydzieści pięć lat. W dniu 25 sierpnia 1917 r. otrzymał nominację na stanowisko Pierwszego Prezesa Sądu Najwyższego, a 3 września 1917 r., na mocy uchwały Komisji Przejściowej Tymczasowej Rady Stanu, został powołany na członka Rady Departamentu Sprawiedliwości oraz Rady Stanu. Brał aktywny udział w pracach Komisji Prawa Cywilnego, przewodniczył Pierwszej Izbie Cywilnej, rozbudowywał struktury Sądu Najwyższego. Udzielał się aktywnie społecznie – był m.in.: honorowym prezesem Rady Towarzystwa Dobroczyńności dla Chrześcijan w Piotrkowie Trybunalskim, prezesem honorowym zarządu Piotrkowskiego Stowarzyszenia Prawników, honorowym członkiem Towarzystwa Robotników Chrześcijańskich, Stowarzyszenia Samopomocy Rzemieślników i Handlujących. W marcu 1922 r., po sześćdziesięciu latach pracy zawodowej, złożył urząd i przeszedł na emeryturę. W dniu 16 marca 1925 r. zmarł w Piotrkowie Trybunalskim, gdzie został pochowany.

Charakterystyka zespołu i jego zawartość:

Zawartość zespołu stanowią materiały odzwierciedlające życie i działalność zawodową i społeczną Stanisława Srzednickiego. Wśród nich znajdują się m.in.: dowody osobiste Stanisława Srzednickiego z lat 1850–1913 (sygn. 1); korespondencja z sądami i towarzystwami charytatywnymi (sygn. 1); materiały związane z działalnością społeczną z lat 1917–1924 (sygn. 7) oraz w ramach Stowarzyszenia Obrony Wierzytelności Hipotecznych (sygn. 6); akty nominacyjne z lat 1917–1922 (sygn. 4); życzenia okolicznościowe (sygn. 5); zaświadczenia, zawiadomienia, zaproszenia (sygn. 8); dokumenty związane z jego dymisją, uposażeniem emerytalnym i podziękowaniami za pracę z lat 1921–1924 (sygn. 2); testament z 1856 r. oraz odpis aktu małżeństwa z 1835 r. (sygn. 3); korespondencja dot. zapisu śp. Seweryna Miniszewskiego z Witowa na Szkołę Rolniczą w Piotrkowie z lat 1908–1917 pomiędzy Stanisławem Srzednickim

a Centralnym Towarzystwem Rolniczym w Królestwie Polskim (sygn. 9). Materiały wytworzone zostały w języku polskim i rosyjskim.

Mikrofilm: Brak

Ewidencja: Spis roboczy